

Вывучэнне праблем Новай і Навейшай гісторыі ў навукова- даследчых установах БССР (1944 – 1952 гг.)

В. А. Астрога,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Беларуская гістарычная навука мае свой унікальны шлях развіцця. Важнай асаблівасцю ў ім з'яўляюцца адносіны паміж універсітэцкай і акадэмічнай навукай у ажыццяўленні гістарычных даследаванняў. На Беларусі, на наш погляд, ва ўсеагульнай гісторыі з 1930–1950-х гг. дамінуе менавіта ўніверсітэцкая навука. Навуковыя даследаванні ў ВНУ часта носяць прыкладны характар ці знаходзяцца ў залежнасці ад сферы дзейнасці выкладчыка-даследчыка, яго вучэбнай нагрукі і навуковых інтарэсаў. Найперш гэта датычыць праблем усеагульнай гісторыі. Сёння ў навуковым асяроддзі распаўсюджана меркаванне, што задача акадэмічных гісторыкаў – вывучаць айчынную гісторыю, а ўсеагульнай гісторыі дадуць рады выкладчыкі ўніверсітэтаў.

Карані гэтага, як нам падвеша, памылковага стэрэатыпу ідуць з 1940–1950-х гг., калі вывучэнне ўсеагульнай гісторыі стала фактычна манаполіяй вышэйшых навучальных устаноў, у першую чаргу ўніверсітэтаў і педагагічных інстытутаў. Аднак нельга забываць, што ў 1920–1950-я гг. у сфера акадэмічных устаноў праводзіліся актыўныя даследаванні праблем гісторыі замежных краін. Яны маглі развівацца і далей, але былі адміністрацыйна спыненыя ў пачатку 1950-х гг. У сувязі з гэтым прапанаваны ў дадзенай працы аналіз вывучэння праблем Новай і Навейшай гісторыі ў Інстытуце гісторыі АН БССР у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе (1944–1952 гг.) з'яўляецца актуальным і дапаможа зразумець прычыны дамінуючага становішча ўніверсітэтаў на даследчым полі ўсеагульнай гісторыі.

Першапачаткова найбуйнейшым цэнтрам БССР у галіне вывучэння замежнай гісторыі з'яўляўся Інстытут беларускай культуры (ІБК), які пачаў сваю працу 30 студзеня 1922 г. Гэта была першая ў Беларусі навукова-даследчая ўстанова акадэмічнага тыпу. Аднак напачатку ў яе складзе не мелася навуковых падраздзяленняў, а існавалі толькі этналагічна-лінгвістычная і прыродазнаўчая секцыі, якія займаліся пытаннямі навуковай тэрміналогіі [1, с. 9].

Да 1925 г. была сфарміравана пастаянная гісторыка-археалагічная камісія, у задачы якой уваходзіла распрацоўка розных пытанняў беларускай гісторыі. Заданні па вывучэнні ўсеагульнай гісторыі перад яе супрацоўнікамі не ставіліся. У канцы 1926 г. у адпаведнасці са Статутам ІБК было створана Адрэагленне гуманітарных навук (АГН). У яго склад увайшлі аддзелы мовы і літаратуры і гісторыка-археалагічная секцыя. У арганізацыйна-навуковых мэтах АГН быў падзелены на два класы: клас філалогіі і клас гісторыі. Класы складаліся з кафедраў. Так, у складзе класа гісторыі мелася кафедра ўсеагульнай гісторыі, якой кіраваў прафесар А. М. Ясініскі – гісторык-медывіст еўрапейскага ўзроўню [2].

Пасля пераўтварэння ў 1929 г. Інстытута беларускай культуры ў Беларускаю акадэмію навук на базе гістарычных кафедраў быў створаны Інстытут гістарычных навук (ІГН), які ўключыў пяць камісій: гісторыі Беларусі, археалагічная, археографічная, гісторыі беларускага мастацтва і ўсеагульнай гісторыі.

У сакавіку 1931 г. ІГН быў пераўтвораны ў Інстытут гісторыі са штатам 16 чалавек, у склад якога ўваходзіла чатыры секцыі: гісторыі Беларусі, гісторыі Захаду, археалогіі і этнаграфіі.

Праблем у рабоце секцыі гісторыі Захаду хапала: недахоп літаратуры, фінансавання, кадраў. Разам з тым у справядзачы аб працы інстытута за 1936 г. сярод яго асноўных задач адзначана «*навуковая прапрацоўка найбольш актуальных пытанняў гісторыі Беларусі, гісторыі народаў БССР, усеагульнай гісторыі, этнаграфіі і археалогіі*» [3].

Негатыўныя наступствы сацыяльна-палітычных падзей 1937–1938 гг. у Савецкім Саюзе, у першую чаргу палітычныя рэпрэсіі, разбурылі працу гэтай секцыі, і ў лютым 1938 г. яна самаліквідавалася з прычыны адсутнасці супрацоўнікаў. Да 1941 г. у

Інстытуце гісторыі заставаліся толькі тры секцыі: гісторыі народаў СССР і БССР, археалогіі, этнаграфіі і фальклору.

У 1944 г. беларуская Акадэмія навук і яе інстытуты былі адноўлены.

Інстытут гісторыі АН БССР адрадіў сваю працу ў адпаведнасці з загадам № 1 ад 16 чэрвеня 1944 г. па інстытуце. Згодна з праектам Палажэння аб Інстытуце гісторыі ў складзе інстытуцкай секцыі гісторыі (пазней перайменаваная ў сектар гісторыі) мелася тры групы (пазней – секцыі), у тым ліку сусветнай гісторыі [4]. Як адзначаў тагачасны дырэктар Інстытута акадэмік М. М. Нікольскі ў сваёй дакладнай запісцы па пытанні аднаўлення Інстытута гісторыі АН БССР (14 чэрвеня 1944 г.), «... гістарычная навука ў БССР і да вайны не замыкалася ў коле толькі беларускіх праблем і задач, але працавала таксама і ў галіне праблем і задач сусветнай гісторыі. Тым больш цяпер, калі навуковая і культурная праца ў Савецкім Саюзе падмаецца на яшчэ больш высокі і шырокі ўзровень, гістарычная навука ў БССР павінна таксама ўзмацніць сваю долю ўдзелу ў галіне вывучэння праблем сусветнай гісторыі» [5].

Секцыя сусветнай гісторыі, зыходзячы з навуковых інтарэсаў акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава, займалася на той момант пытаннямі старажытнай гісторыі Усходу і Грэцыі, а таксама сярэднявечнай гісторыі Германіі. Першапачаткова планавалася, што ў яе складзе будзе працаваць і акадэмік У. І. Пічэта, які, знаходзячыся ў Маскве, пачаў збіраць матэрыялы па гісторыі Польшчы.

У сакавіку 1944 г. заяву аб прыёме на працу ў Інстытут гісторыі падаў Г. М. Трухноў. Ён прасіў дазволіць яму вывучаць гісторыю партызанскага руху Беларусі. Аднак яму адмовілі, таму ён перайшоў на працу ў БДУ [6].

У адпаведнасці са штатным раскладам на 1945 г. секцыя сусветнай гісторыі складалася з 2 старэйшых навуковых супрацоўнікаў і 2 малодшых. Аднак штат не быў запоўнены. Толькі Р. А. Нікольская (Посэ) працавала на пасадзе малодшага навуковага супрацоўніка [7]. Але пазней усё вакансіі былі занятыя. У секцыі сталі працаваць акадэмік М. М. Нікольскі, акадэмік У. М. Перцаў, старшы навуковы супрацоўнік У. І. Шаўчэнка (звольнены 1945/06/25) і Р. А. Нікольская. У сферы іх навуковых пошукаў была толькі гісторыя Старажытнага свету і Сярэднявечча: старажытная ўсходняя і грэчаская гісторыя, а таксама ранняя гісторыя Тэўтонскага ордэна [8]. Праца значна ўскладнялася адсутнасцю спецыяльнай літаратуры. Яе даводзілася вывучаць у маскоўскіх бібліятэках, дзе перыядычна ануляваліся прыватныя замовы навукоўцаў на атрыманне замежнай літаратуры.

Секцыя гісторыі СССР, апроч іншага, даследавала пытанні гісторыі Польшчы. Гэтым першапачаткова займаўся А. А. Савіч, які ўсё ж не быў дапушчаны да працы ў Інстытуце «як гісторык старой школы» і «клерыкаліст».

У кастрычніку 1946 г. рашэннем дырэкцыі Інстытута секцыя была пераўтворана ў сектар усеагульнай гісторыі, у склад якога ўвайшлі акадэмікі М. М. Нікольскі (кіраўнік) і У. М. Перцаў, старшы наву-

ковы супрацоўнік Ф. М. Нячай, малодшыя навуковыя супрацоўнікі А. І. Казлоў, М. Т. Матусевіч і Р. А. Нікольская. Аднак з прычыны абвешчанага на ўзроўні АН СССР у 1945 г. арыентацыі рэспубліканскіх акадэміяў на распрацоўку мясцовых навуковых праблем, у тым ліку вывучэнне гісторыі рэспублікі (нацыянальнай гісторыі), працу сектара ўсеагульнай гісторыі не ўключылі ў акадэмічны Тэматычны план выданняў, бо не з'яўлялася прыярытэтнай.

У пачатку 1947 г. сектар ужо налічваў 6 чалавек: 2 акадэмікі, 1 старшы навуковы супрацоўнік і 3 малодшыя навуковыя супрацоўнікі. Праца праходзіла ў складаных бытавых умовах. Да прыкладу, у лістападзе 1947 г. вучоны сакратар інстытута Е. П. Лук'янаў распаўсюдзіў аб'яву наступнага зместу: «У чацвер 14-га лістапада ў 7 гадзін вечара на кватэры акадэміка Нікольскага мае быць аб'яднанае пасяджэнне сектара ўсеагульнай гісторыі Інстытута гісторыі АН БССР і кафедры старажытнай гісторыі БДУ» [10], бо інстытут меў толькі адзін (20 м²) кабінет, таму супрацоўнікі вымушаны былі працаваць дома.

Тэматыка сектара засталася ранейшай, у той жа час у яго складзе не было ніводнага спецыяліста ў галіне Новай і Навейшай гісторыі. Як адзначалася ў справаздачы сектара за першае паўгоддзе 1947 г., «... цалкам адсутнічаюць спецыялісты па гісторыі капіталістычнай эпохі». Толькі ў канцы 1947 г. была прынята аспірантка па гэтай галіне гістарычных ведаў [11].

15 студзеня 1947 г. Р. А. Нікольская абараніла ў БДУ кандыдацкую дысертацыю. Адначасова з гэтым яна працавала над артыкулам «Партызанскі рух у Беларусі». У кастрычніку 1947 г. камісія ЦК КП (б) Беларусі правяла працу Інстытута гісторыі і адзначыла «адносна спрыяльнае становішча спраў» у сектары ўсеагульнай гісторыі [12].

На 1 студзеня 1948 г. у сектары працавала пяць чалавек. Раней, 15 чэрвеня 1947 г., у сувязі са скарачэннем штату быў звольнены М. Т. Матусевіч.

1949 г. прадэманстравалі ўсю далікатнасць сітуацыі з вывучэннем усеагульнай гісторыі ў сценах Акадэміі навук БССР. Як адзначалася ў інстытуцкай справаздачы за 1949 г., з прычыны «хваравітага стану» акадэміка М. М. Нікольскага адна тэма – «Сірыйска-палестынская рэлігія гістарычнай эпохі» – у сектары не вялася. Другая тэма – «Афінская дэмакратыя як форма дыктатуры рабаўладальнікаў» – часткова праводзілася, але з прычыны пераходу яе аўтара Р. А. Нікольскай на іншую працу па-за акадэміяй тэма «павінна будзе знята наогул з плана работы Інстытута» [13]. Больш за тое, старшы навуковы супрацоўнік Р. А. Нікольская і малодшы навуковы супрацоўнік А. І. Казлоў зноў атрымалі заданне працаваць над тэмай, якая абсалютна адрознівалася ад іх навуковых інтарэсаў, – «Партызанскі рух у БССР у перыяд Вялікай Айчынай вайны».

Сітуацыю пагоршылі некалькі звальненняў. Так, у пачатку 1949 г. з інстытута пайшоў Ф. М. Нячай, у 1950 г. звольнілася Р. А. Нікольская і выехала ва Узбекістан, дзе ўладкавалася на кафедру ўсеагульнай гісторыі Сярэдне-азіяцкага дзяржаўнага ўніверсітэта (Ташкент) [14].

Такім чынам, асновы вывучэння сусветнай гісторыі акадэмічнымі навукоўцамі, закладзеныя і адроджаны пасля вайны акадэмікам М. М. Нікольскім і яго калегамі, якія трымаліся найперш на ягоным асабістым аўтарытэце, рухнулі.

У пачатку 1950 г. сектар усеагульнай гісторыі з прычыны адсутнасці кадраў і неадпаведнасці спецыялізацыі інстытута быў ліквідаваны, а замест яго засталася толькі індывідуальна пазнавальная тэма акадэміка У. М. Перцава, разлічаная на 1951–1955 гг. [15].

Аднак праз некаторы час кіраўніцтвам Акадэміі навук БССР зноў была зроблена спроба стварыць акадэмічны цэнтр даследавання замежнай гісторыі. 31 жніўня 1951 г. у адпаведнасці з рашэннем Прэзідыума АН БССР у мэтах узмацнення работы Інстытута гісторыі быў утвораны сектар Навейшай гісторыі на чале з кандыдатам гістарычных навук Э. М. Пазняком (па сумяшчальніцтве) [16]. У штаце секцыі налічваліся тры старшыя навуковыя супрацоўнікі, аднак на працу быў прыняты толькі адзін. У лютым 1952 г. на пасаду старшага навуковага супрацоўніка (па сумяшчальніцтве) быў прызначаны Г. М. Верас, але ў штат ён даўдальчаны толькі з 8 сакавіка [17]. Планам навукова-даследчай работы сектара была прадугледжана тэма «*Вырашальная роля Савецкага Саюза ў вызваленні краін Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы і стварэнне ў іх народна-дэмакратычнага ладу*», разлічаная на выкананне да верасня 1953 г. Супрацоўнікі секцыі пачалі збор матэрыялу, а Г. М. Верас быў камандзіраваны ў Маскву, дзе былі ўсталяваны навуковыя кантакты з Інстытутам славяназнаўства АН СССР. Для забеспячэння выканання навуковых даследаванняў з Польшчы, Балгарыі, Чэхаславакіі і Румыніі было выпісана шмат перыядычных выданняў і спецыяльнай літаратуры. Але ўжо 10 красавіка 1952 г. рашэннем Прэзідыума АН БССР сектар гісторыі Навейшага часу быў ліквідаваны па той жа прычыне, што і раней сектар усеагульнай гісторыі, а з 1 красавіка быў звольнены і Г. М. Верас [13, с. 65]. У справядачы аб праведзенай працы былы загадчык сектара з горыччу пісаў аб прычынах ліквідацыі – «*сектару не была аказана належная дапамога ва ўкамплектаванні кадрамі*» [18].

З гэтага часу праблемамі ўсеагульнай гісторыі Інстытут гісторыі АН БССР больш не займаўся. Выключэнне праблематыкі ўсеагульнай гісторыі з тэматычных планаў Акадэміі навук БССР у цэлым негатыўна адбілася на развіцці ўсеагульнай гісторыі ў рэспубліцы. Далейшае яе вывучэнне ў спецыфічных умовах ВНУ не дазволіла БССР дасягнуць належнага ўзроўню.

Аднак праз 17 гадоў, 20 кастрычніка 1969 г., у адпаведнасці з пастановай ЦК КПСС і Саветам

Міністраў СССР «*Аб мерах па далейшым развіцці грамадскіх навук і павышэнні іх ролі ў камуністычным будаўніцтве*» дырэктывымі ўказаннямі ЦК КПСС і ЦК КПБ аб павышэнні ролі гістарычнай навукі ў барацьбе з буржуазнай ідэалогіяй было прызначана неабходным стварыць сектар гісторыі замежных сацыялістычных краін [19]. У яго навуковую праблематыку ўваходзілі пытанні Навейшай гісторыі краін Усходняй і Цэнтральнай Еўропы, двухбаковых сувязяў БССР з сацыялістычнымі краінамі. У 1983 г. сектар быў перайменаваны ў сектар гісторыі замежных сувязяў БССР. Цікава, у акадэмічных сценах менавіта да замежнай гісторыі зноў праявілася толькі праз дваццаць гадоў, калі ў Інстытуце гісторыі ў 2005 г. быў створаны аддзел усеагульнай гісторыі і міжнародных адносін [20, с. 538].

Такім чынам, у Інстытуце гісторыі Акадэміі навук БССР з часу яго стварэння ажыццяўляліся навуковыя даследаванні ў галіне Новай і Навейшай гісторыі, аднак яны не мелі шырокага і сталага характару і былі ў параўнанні з даследаваннямі ў вышэйшых навучальных установах эпизаднымі. Прыкладам гэтага з'яўляецца праца секцыі ўсеагульнай гісторыі і сектара Навейшай гісторыі ў 1944–1952 гг. Гэта стала адной з прычын таго, што ў Беларусі да гэтага часу акадэмічная школа ўсеагульнай гісторыі яшчэ знаходзіцца ў працэсе фарміравання.

Спіс літаратуры

1. Інстытут беларускай культуры / М. П. Касцюк [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 255 с.
2. Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далее – ЦНА НАН Б). – Фонд 67. – Оп. 1. – Д. 23. – Л. 51.
3. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Оп. 1. – Д. 31. – Л. 1.
4. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 41. – Л. 8.
5. Там же. – Л. 14.
6. НА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 42. – Л. 11.
7. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 42. – Л. 10.
8. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 42. – Л. 30.
9. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 60. – Л. 24.
10. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 62. – Л. 102.
11. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 67. – Л. 9.
12. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 64. – Л. 66.
13. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 125. – Л. 7.
14. Вестник Древней истории. – 1951. – № 4. – С. 234–240.
15. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 149. – Л. 51–52.
16. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 167. – Л. 34.
17. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 167. – Л. 34.
18. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 189. – Л. 129.
19. ЦНА НАН Б. – Фонд 3. – Д. 620. – Л. 134.
20. Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (1929–2009 гг.) / А. А. Коваленя; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларус, 2009. – 628 с.

Анотацыя

У артыкуле асвятляюцца пытанні вывучэння праблем Новай і Навейшай гісторыі ў навукова-даследчых цэнтрах БССР (1944–1952 гг.). Асабліва ўвага нададзена высвятленню прычын дамінавання ўніверсітэцкай навукі ў сферы вывучэння замежнай гісторыі

Summary

In this article the questions of studying of problems of Modern and Contemporary history in research centers of BSSR (1944–1952) are taken up. The special attention is given to find out the reasons of domination of university science in area of studying foreign history.